

ТЕМА: КВАЛІФІКАЦІЯ КП ЗА СУБ'ЄКТИВНИМИ ОЗНАКАМИ

1. Урахування вини та її форм при кваліфікації злочинів.
2. Значення мотиву, мети та емоцій для кримінально-правової оцінки вчиненого.
3. Помилка та її вплив на кваліфікацію злочинів.
4. Суб'єкт злочину й урахування його ознак при кваліфікації злочинів.

1. Урахування вини та її форм при кваліфікації злочинів.

Перш ніж розглядати вплив вини на кваліфікацію злочинів, варто пригадати, що в цілому суб'єктивна сторона злочину характеризується процесом мислення, бажання та волі людини, у якому відображаються її об'єктивна поведінка та інші фактичні обставини, пов'язані зі вчиненням злочину.

Суб'єктивна сторона завжди знаходить вияв у певному зовнішньому акті поведінки людини. Тобто в об'єктивних ознаках злочину може виявлятися мотив, мета і, врешті-решт, волевиявлення особи. Схематично цей процес матиме такий вигляд: залежно від тієї чи іншої потреби в людини виникає й фактор певної поведінки - мотив; характер і зміст мотиву породжує мету; мета веде до формування волі людини; воля виявляється в конкретному діянні. Згідно з принципом суб'єктивного інкримінування притягнення до кримінальної відповідальності є допустимим лише за умови, що виною суб'єкта охоплюються всі обставини, які утворюють в сукупності склад конкретного злочину.

Отже, *суб'єктивна сторона* злочину являє собою внутрішню сутність злочинного діяння, ті внутрішні процеси, які відбуваються у психіці осудної особи під час вчинення нею передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння. **Тому для кваліфікації** злочину величезне значення має встановлення зв'язку зовнішнього прояву поведінки людини з її

психічним станом. Почуття, мислення, наміри, мета й воля - це внутрішній, духовний світ людини, її сутність. Усі вони у своїй єдності та взаємозв'язку формують психіку людини, її інтелект.

Характерними ознаками суб'єктивної сторони злочину є *вина, мотив, мета і емоції*. Установлення зазначених ознак - це завершальний етап у констатації складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності.

По-перше, суб'єктивна сторона виступає обов'язковим елементом будь-якого складу злочину, а наявність або відсутність її ознак дає можливість відмежувати злочинне діяння від незлочинного (скажімо, не є злочином необережне вчинення діяння, караного лише при його умисному вчиненні).

По-друге, суб'єктивна сторона істотно впливає на кваліфікацію злочинів, дозволяючи розмежовувати тотожні злочини за об'єктивними ознаками, наприклад, умисне вбивство (ст. 115 КК України) і убивство через необережність (ст. 119 КК України).

По-третє, зміст суб'єктивної сторони впливає на ступінь тяжкості вчиненого злочину, визначаючи ступінь суспільної небезпечності особи винного.

Єдиною обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого злочину є **вина особи**. Принцип кримінальної відповідальності за наявності вини законодавчо сформульовано в ст. 62 Конституції України: „Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду”. *При кваліфікації за суб'єктивною стороною треба мати на увазі, що кримінальний закон визнає суб'єктивною стороною злочину тільки таке психічне ставлення особи до вчинюваного нею діяння (наслідків), яке відобразилося в конкретній формі.* Форма вини, передусім, є визначальною для кваліфікації злочину у разі диференціації кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння, які мають подібні об'єктивні ознаки, але відрізняються за суб'єктивними.

При здійсненні кримінально-правової кваліфікації враховуються такі форми вини як **умисел і необережність**.

Прямим вважається умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання (ч. 2 ст. 24 КК України). Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання. Кримінальне законодавство не містить жодних підстав для різної кваліфікації злочину залежно від того, вчинений він із прямим чи непрямим умислом (ч. 3 ст. 24 КК України).

Набагато більшого значення для кваліфікації набуває **спрямованість умислу**. Вчинення зовні ідентичних дій при спрямованості умислу винного на різні об'єкти з необхідністю призводить до кваліфікації за різними статтями КК України. Так, певні труднощі виникають при відмежуванні вбивства від тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого. У розв'язанні цієї проблеми здатні допомогти саме суб'єктивні критерії, передусім, спрямованість умислу, про характер якого можуть свідчити спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізація поранень тощо.

Необережність є злочинною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК України). Необережність є злочинною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК України). Злочинна недбалість істотно відрізняється від зазначених видів вини - прямого й непрямого умислу та злочинної самовпевненості. Відмінність полягає в тому, що при злочинній недбалості фактично відсутні інтелектуальний і вольовий моменти. Особа не тільки не бажає, не допускає можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, а навіть не передбачає такої можливості. Разом із тим особа вчиняє винну дію

(бездіяльність), адже вона має обов'язок бути уважною і завбачливою щодо ймовірних наслідків при наявності можливості їх передбачити.

Недбалість слід відрізнити від випадку (казусу), тобто таких ситуацій, за яких особа, котра заподіяла своїм діянням су-' спільно небезпечні наслідки, не передбачала, не повинна була або не могла передбачати їх настання. Випадкове, без умислу та необережності, тобто безвинно в який би не було формі, заподіяння шкоди не тягне кримінальної відповідальності внаслідок відсутності суб'єктивної сторони злочину, а значить, і складу злочину в цілому. Наприклад, невинувато діє особа, яка, вживши всі необхідні і розумні заходи перестороги, все ж таки під впливом непередбачуваної стихійної дії третіх сил завдає своїм вчинком певної шкоди.

Для здійснення точної кваліфікації злочинів важливого значення набуває поділ умислу на визначений і невизначений. При визначеному умислі винна особа передбачає максимально конкретизований злочинний результат її діяння. Визначений умисел поділяється на простий і альтернативний. Так званий простий визначений умисел означає передбачення лише одного злочинного результату. Альтернативний же умисел характеризується тим, що особа передбачає настання одного з декількох індивідуально конкретизованих у її свідомості злочинних результатів (наприклад, те, що нанесений удар ножем у спину може спричинити смерть або тяжке тілесне ушкодження).

Невизначений умисел полягає в тому, що злочинний результат хоча й охоплюється передбаченням винного, але в його уяві конкретно не відображений, оскільки особу влаштовує будь-який із можливих наслідків. Невизначений умисел широко поширений при вчиненні злочинів проти особи. Наприклад, встановлюючи вибуховий пристрій на залізничному вокзалі, особа передбачає, що в разі вибуху відбудеться заподіяння різної за ступенем тяжкості шкоди здоров'ю або навіть смерть людей.

У чому ж полягає практичне значення поділу умислу на

вказані види? За наявності простого визначеного умислу діяння кваліфікується за спрямованістю умислу. Якщо настають суспільно небезпечні наслідки, яких винний не передбачав, то вчинене діяння кваліфікується як замах на той злочин, наслідки якого були відбиті в його передбаченні.

При невизначеному умислі вчинене діяння кваліфікується за результатом, який фактично наступив. Це питання має особливе значення при розгляді замахів на тілесні ушкодження, коли особа намагаючись заподіяти тілесне ушкодження потерплого, у своїй свідомості може попередньо і не конкретизувати, на заподіяння якого саме тілесного ушкодження вона спрямовує своє посягання: тяжкого, середньої тяжкості чи легкого. При спричиненні при цьому тілесного ушкодження певної тяжкості злочинні дії кваліфікуються як закінчений злочин за фактично заподіяним злочинним результатом, оскільки можливість настання такого результату охоплювалася умислом суб'єкта злочину.

Так, якщо дещо скорегувати попередній приклад і припустити, що передбаченням винного допускалося кожне з наслідків (як заподіяння смерті, так і шкода здоров'ю різного ступеню тяжкості), то констатуємо таке: особа діяла з невизначеним умислом і тому вчинене варто кваліфікувати як закінчений злочин - заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Ще одне ключове питання, яке виникає при кваліфікації злочину за суб'єктивною стороною - з'ясування як само законодавець конструював той чи інший склад злочину: як умисний злочин чи, як необережний. У низці випадків це питання не викликає жодних ускладнень у його розв'язанні, оскільки в законі існує пряма вказівка на форму вини. Так, у ст. 115 КК України дається загальне визначення вбивства як умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Вказівка на умисний характер злочину міститься також у ст. 121 КК України (заподіяння тяжких тілесних ушкоджень) і багатьох інших статтях кримінального закону. У цілому ряді статей КК України вказується на необережну форму вини (ст. 119 КК

України - вбивство через необережність, ст. 128 КК України - необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження). Однак у деяких складах злочинів форма вини прямого відбиття не знаходить.

У таких випадках форма вини може з'ясуватися за непрямими ознаками. Про умисний характер злочину свідчитиме, зокрема, таке:

вказівка на мету вчинення діяння. Так, про цільовий характер дії (послаблення держави) йдеться у ст. 113 КК України, у якій диверсія визначена як здійснення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знешкодження людей, завдання тілесних ушкоджень або іншої шкоди здоров'ю, на руйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське або оборонне значення.

вказівка на завідомість. У ст. 135 КК України не сказано, що залишення в небезпеці є умисним злочином. Однак характеристика діяння як завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, не залишає сумніву в його умисному характері, оскільки завідомість означає ні що інше як „знання заздалегідь", що свідчить про умисний характер діяння. Таку ж ознаку можна відшукати в складі злочину, передбаченому ст. 218 КК України („завідомо неправдива офіційна заява") та інших.

вказівка на злісність. Згідно зі ст. 391 КК України злочином визнається злісна непокора законним вимогам адміністрації виправної установи або інша протидія адміністрації у законному здійсненні її функцій. Злісність є нічим іншим як зловмисністю, тобто поведінкою, мотивованою злом, яка може бути лише умисною.

Якщо в законі немає будь-якої вказівки на форму вини (навіть непрямой), то вона може бути визначена з урахуванням характеру діяння, оцінюваного в сукупності всіх його складових. Так, неможливо з необережності викрасти майно таємно або шляхом обману (ст.ст. 185,190 КК України). Сам характер цих дій виключає варіант учинення їх інакше як

умисно.

Слід пам'ятати, що при вчиненні конкретного злочину зміст вини утворює не умисел або необережність взагалі, а умисел або необережність, які наповнені реальним змістом, специфічним для певних злочинів. Психічне ставлення до окремих об'єктивних властивостей діяння, таких як місце, час, спосіб, обстановка, сукупність яких істотним чином впливає на характеристику його ступеня суспільної небезпечності, має завжди відбиватися у їх усвідомленні. Так, при вчиненні грабежу винний повинен не лише усвідомлювати, що діяння скоюється у формі вилучення, але і те, що майно є чужим для нього, а викрадення має відкритий характер. Неусвідомлення обставин, які є обов'язковими ознаками основного складу злочину, виключає кваліфікацію за статтею Особливої частини КК України про грабіж.

При проведенні кваліфікації за суб'єктивною стороною злочину обов'язково мають використовуватися норми як Загальної (ст.ст. 18 -25), так і Особливої частини кримінального закону України. Проте, відображати ст. ст. 18 - 25 КК України у формулі кваліфікації не треба.

2. Значення мотиву, мети та емоцій для кримінально-правової оцінки вчиненого.

У певних випадках, чітко визначених у законі, при кваліфікації можуть ураховуватися мотив і мета вчинення злочину, які є факультативними ознаками суб'єктивної сторони злочину.

Мотив і мета, будучи психологічними категоріями, тісно взаємопов'язані між собою. Усяка людська діяльність зумовлена певними мотивами та цілями. Злочинна поведінка, як і будь-які людські вчинки, має певну мотивацію й спрямовується на досягнення певної мети. Між мотивом і метою існує внутрішній зв'язок. Формування мотиву припускає й постановку певної мети, мотив набуває конкретного змісту завдяки уявленню особи про

мету. Мотив є тією рушійною силою, яка веде суб'єкта до досягнення мети. Разом із тим мотив і мета - поняття, які не співпадають за змістом, оскільки по-різному характеризують психічне ставлення винного до вчинюваного діяння. На відміну від мотиву мета вказує на безпосередній злочинний результат. Мета по-різному характеризує вольовий процес. Якщо мотив відповідає на питання: „Чим керується особа, вчиняючи злочин?“, то мета: „Чого особа хоче досягти, вчиняючи злочин? “.

Мотив і мета злочину, як і інші факультативні ознаки, можуть виконувати в кримінальному праві три основні функції:

можуть бути обов'язковими ознаками основного складу злочину, якщо вони передбачені диспозицією кримінально-правової норми Особливої частини КК України;

можуть бути кваліфікуючими ознаками, якщо вони передбачені в статтях Особливої частини не в основному, а в кваліфікованому складі;

можуть виступати обставинами, що пом'якшують чи обтяжують покарання, якщо вони не передбачені в статтях Особливої частини.

Мотиви (власно кажучи, як і мета) злочину завжди конкретні й зазначені в диспозиціях статей Особливої частини КК України, наприклад: корисливий мотив, хуліганський, мотив національної, расової, релігійної ненависті або ворожнечі. Іноді в законі дається узагальнена характеристика мотиву злочину. Наприклад, у диспозиції ст. 364 КК України, яка формулює склад зловживання владою або службовим становищем, як альтернативний мотив зазначені інші особисті інтереси, під якими можуть розумітися помста, заздрість, кар'єризм, несумлінна конкуренція тощо.

При розв'язанні деяких питань кваліфікації злочинів іноді доводиться стикатися з так званою конкуренцією мотивів, що знаходить реальний прояв у практиці правозастосування. Мова йде про такі ситуації, коли не один, а декілька мотивів визначають злочинну поведінку особи. Конкуренція мотивів розрізняється за своєю суттю. По-перше, вона може виявитися в боротьбі мотивів, у результаті якої один із них виступає домінуючим і отже

визначає кваліфікацію. Скажімо, у відповідь на відмову в проханні дати закурити злочинець наносить смертельне ножове поранення. У цій ситуації простежується наявність двох мотивів: помсти та хуліганського. Помста не є тим спонуканням, яке якимось чином впливає на кваліфікацію діяння (без виключення можливості впливу при цьому на вирішення інших кримінально-правових питань). Щодо хуліганського мотиву, то про нього свідчить незначний привід для удару ножом. Його можна вважати домінуючим (юридично значущим) і таким, що визначає кваліфікацію злочину за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України.

Другий різновид конкуренції мотивів означає їх рівноцінне співіснування, жоден із мотивів не домінує. При цьому всі мотиви можуть знаходити свої відбиття у правовій оцінці вчиненого. Так, убивство при розбої характеризується корисливим мотивом. Утім, до цього мотиву може приєднатися, наприклад, мотив, який зумовив прагнення скрити вчинений злочин. Обидва мотиви повинні відбитися на кваліфікації. Хоча практика правозастосування знає й інші шляхи розв'язання цього насправді суперечливого питання.

У будь-якому разі очевидною є важливість встановлення дійсного мотиву (мотивів) злочину при розгляді кожної конкретної справи, тим більше жодне діяння не може бути невмотивованим. Правильно визначивши мотиви поведінки, можна повною мірою розкрити суб'єктивні ознаки кожного складу злочину незалежно від форми вини кожного з них.

Емоції (емоційний стан особи) також є факультативною ознакою суб'єктивної сторони та являють собою почуття й переживання, які випробовує людина. Тому емоції є обов'язковим компонентом будь-якої людської діяльності, у тому числі й злочинної.

Однак кримінально-правове значення, як обов'язкова ознака певних складів злочину, має тільки надзвичайно сильне короткочасне емоційне збудження, яке бурхливо протікає та характеризується значною зміною свідомості - сильне душевне хвилювання (такий психічний стан, при якому

інтенсивна емоція протягом короткого часу займає домінуюче становище в психіці людини, внаслідок чого значною мірою знижується її здатність усвідомлювати свою поведінку, а також керувати нею). Стан сильного душевного хвилювання прямо впливає на кваліфікацію вчиненого суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст.ст. 116,117 і 123 КК України.

Оскільки сильне душевне хвилювання є суцільно психологічним поняттям, то проблема кваліфікації злочинів, вчинених у цьому стані, завжди повинна вирішуватися на підставі даних судово-психологічної експертизи.

3. Помилка та її вплив на кваліфікацію злочинів.

Помилка у кримінальному праві означає неправильне (хибне) уявлення особи про юридичне значення й фактичний зміст свого діяння, його наслідків та інших обставин, що передбачені як обов'язкові ознаки у відповідному складі злочину.

Принципова можливість впливу омани особи, яка вчиняє діяння, на кваліфікацію зумовлена тим, що кримінальна відповідальність настає лише за наявності вини, тобто щодо особи, котра скоїла суспільно небезпечне діяння умисно або необережно. Наявність же умислу та необережності прямо залежить від уявлення особи про вчинюване нею діяння. Інтелектуальний момент вини характеризується в законі як той або інший ступінь усвідомлення або передбачення соціальної сутності та наслідків вчинку. Перекручення реальних подій у свідомості особи, яка вчиняє злочин, змінює форму та ступінь її вини, а за певного рівня такого перекручування (омани) означатиме навіть повне виключення винності. Відповідно до цього змінюватиметься і юридична оцінка (кваліфікація) діяння.

У правовій літературі розрізняють два види помилок: юридичні й фактичні.

Юридична помилка - це хибне уявлення особи щодо:

1. Злочинності чи незлочинності її діяння та його наслідків.

Кримінальна відповідальність не настає, якщо особа помилково вважала, що вона вчинила злочинне діяння, тимчасом як кримінальний закон таке діяння не називає злочином. Наприклад, особа, привласнюючи випадково знайдене чуже майно, може вважати, що це кримінально каране діяння, хоча за чинним КК України присвоєння знахідки (за винятком тієї, яка має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність) не є злочином.

Якщо ж особа вчинила діяння, помилково вважаючи, що воно не є злочинним, тимчасом як таке діяння заборонене кримінальним законом, ця особа підлягає кримінальній відповідальності за вчинений злочин. Тут діє загальне правило: незнання закону не звільняє від (кримінальної) відповідальності, оскільки особа до вчинення певних дій мала можливість знати закон, яким це заборонено, але не скористалася чи не захотіла скористатися такою можливістю. Закони завжди публікуються в пресі та доступні для ознайомлення кожному, хто бажає і мусить знати, що саме забороняє кримінальний закон. Маючи це на увазі, органи слідства та суд не зобов'язані щоразу встановлювати знання особи про кримінально-правову заборону певного діяння, тим більше, що стосовно до найнебезпечніших і розповсюджених злочинів (таких як убивство, зґвалтування, крадіжка, розбій тощо) ця обставина дійсно відома всім. Однак зазначене загальне положення може бути спростоване судом за певних обставин, які в окремих випадках виключають можливість особи знати про наявність того чи іншого закону. Така особа не підлягатиме кримінальній відповідальності. Ось як із цього приводу висловлювався А.А. Піонтковський: у виняткових випадках, коли особа не усвідомлювала і явно не мала можливості усвідомлювати злочинний характер вчиненого нею діяння, варто визнати, що подібна омана виключає вину та відповідальність особи за вчинені нею дії. Необхідно визнати відсутність умислу в діях особи, коли вона не усвідомлювала заборонений характер своєї поведінки, хоча б за обставинами справи повинна була та могла це передбачати¹.

2. Кваліфікації вчиненого злочину. У тому випадку, коли особа

припустилася помилки щодо кваліфікації вчиненого злочину (наприклад особа вважала, що вчинила крадіжку, а насправді то був грабіж), вона відповідатиме за фактично вчинений злочин (у цьому випадку за грабіж).

3. Виду та розміру покарання, яке може бути призначене за вчинений злочин. Помилка особи щодо виду і розміру покарання за вчинений нею злочин не має значення для їх визначення судом. Цей вид помилки, як і попередній, не належить до обставин, що характеризують інтелектуальний і вольовий моменти умислу та необережності, а тому не впливає на вину та відповідальність.

Фактична помилка (єггог Гаси) - це неправильне уявлення особи про характер або фактичні наслідки своєї діяльності. На відміну від юридичної помилки вона охоплює не весь склад злочину, а лише окремі його елементи (об'єкт, об'єктивну сторону) як конструктивні або кваліфікуючі ознаки.

Незмінний вплив фактичної помилки на кваліфікацію ви значається тим, що при ній омана стосується безпосередньо самого діяння та особливостей його вчинення. У цьому разі помилка завжди пов'язана зі зміною уявлення особи про соціальну значимість діяння, а, отже, і про характер і ступінь його суспільної небезпеки, що відповідно не може не відбитися на результатах кваліфікації злочину.

Помилка щодо об'єкта злочину має місце, у разі, коли особа, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, має намір посягнути на певні цінності, але внаслідок допущеної помилки, незалежно від свого бажання (а скоріше всупереч йому), об'єктивно вчиняє посягання на інший правоохоронюваний об'єкт, заподіюючи йому тієї або іншої шкоди. Так, особа, бажаючи викрасти гроші (злочин проти власності), помилково викрадає паспорт (злочин проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян). Якби винний правильно усвідомлював фактичну сторону вчиненого та розумів, що викрадає важливий особистий документ, його дії слід було кваліфікувати за ч. 3 ст. 357 КК України. Допущена

помилка в об'єкті злочину виключає таке рішення, у цій ситуації, щоб привести у відповідність розглядані два факти (спрямованість умислу і спричинення шкоди не тому об'єкту, на який суб'єктивно було направлено посягання), при кваліфікації злочину використовується юридична фікція. Тому винна особа підлягатиме відповідальності відповідно до спрямованості умислу лише за замах на викрадення чужого майна.

Дуже часто особа, маючи намір вчинити злочин, що посягає на два та більше об'єкти, у результаті допущеної помилки скоює діяння, котре заподіяло шкоду лише одному з них. У таких ситуаціях правова оцінка вчиненого визначається спрямованістю умислу на багатооб'єктний злочин. Тому заподіяння тяжких тілесних ушкоджень особі, помилково прийнятій за працівника правоохоронного органа кваліфікується як замах на заподіяння працівникові правоохоронного органа тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 345 КК України).

Помилка щодо предмета посягання - це помилка особи щодо якісних характеристик предметів у межах об'єкту, на який посягає ця особа.

При помилці в предметі посягання кваліфікація вчиненого залежить від того, обов'язковим або факультативним елементом складу є предмет у конкретному випадку. Помилка в предметі, який є обов'язковою ознакою складу, впливає на кваліфікацію злочину. Таке, зазвичай, має місце у разі, коли предмет характеризується особливими властивостями, наприклад, наркотичні засоби, зброя, вибухові речовини тощо. У цих випадках, як і при помилці в об'єкті, відповідальність повинна наставати за спрямованістю умислу винного. Так, якщо винний, сплутавши іграшку зі справжнім пістолетом, викрав його, діяння підлягає кваліфікації як замах на викрадення зброї.

Помилка в предметі, який є факультативною ознакою (або обов'язковою, але визначеною в загальних рисах), на кваліфікацію не впливає. Наприклад, предметом розкрадання (ст.ст. 185 - 191 КК України) є чуже майно. Для кваліфікації злочину байдуже, що конкретно викрадено

(гроші, побутова техніка, одяг або що-небудь інше). Тому помилка особи щодо таких обставин юридичного значення не має.

- Помилка в особі потерпілого полягає в тому, що винний помилково гадас, що заподіює шкоду наміченій жертві, а насправді шкода завдається іншій особі. Помиляючись в особі потерпілого, винний однаково заподіює шкоду обраному об'єктові. Така помилка не впливає на кримінальну відповідальність, форму вини та кваліфікацію злочину. Скажімо, винний посягав на життя однієї людини, а свій умисел реалізував щодо іншої. Дії в такому разі кваліфікуються як закінчений злочин - убивство (ст. 115 КК України).

Утім, у деяких випадках помилка в особі потерпілого набуває юридичного значення, коли потерпілий є ознакою певного основного або кваліфікованого складу злочину. Скажімо, вік потерпілого є ознакою кваліфікованого складу згвалтування (ч. 3 і ч. 4 ст. 152 КК України). Неусвідомлення особою цієї обставини виключає можливість її ставлення у провину.

Інша ситуація, коли винний оманливо вважає наявною юридично значущу ознаку, яка характеризує особу потерпілого. Наприклад, посягаючи на життя співробітника міліції, суб'єкт помилково вбив особу, яка не мала відношення до співробітників правоохоронних органів. У цьому разі замість злочину проти авторитету органів державної влади (ст. 348 КК України) було вчинене посягання лише на життя особи (ст. 115 КК України). Діяння в таких випадках повинне кваліфікуватися за спрямованістю умислу як замах на злочин, який мав намір вчинити винний.

Помилка щодо діяння та інших ознак, які належать до об'єктивної сторони складу злочину. Помилка в характері діяння полягає в тому, що особа в одних випадках, вчиняючи яке-небудь суспільно небезпечне діяння, через ті або інші причини не усвідомлює його суспільно небезпечний характер, і, навпаки, - намагаючись скоїти суспільно небезпечне діяння, фактично вчиняє діяння, яке не є таким.

Щодо відповідного прикладу такої помилки, то, як правильно зауважує Б.В. Волженкін, будь-яке діяння, яке заподіяло внаслідок недбалості, а, напевно, і легковажності винного - суспільно небезпечні наслідки, і є, по суті, прикладом помилки в характері діяння. Так, помилку в характері дії допускає медична сестра, яка, замість потрібного хворому препарату, помилково робить йому ін'єкцію з отрутою, внаслідок чого хворий умирає.

Маємо іншу ситуацію, коли суб'єкт, бажаючи скоїти злочин, вчиняє дію, якій об'єктивно не властива суспільна небезпека. Йдеться про так звані „замах на непридатний об'єкт" і „замах із непридатними засобами" (докладніше про них дивись § 3 Теми „Кваліфікація злочинів за наявності попередньої злочинної діяльності"). Специфіка цих замахів полягає в тому, що об'єктивні ознаки складу злочину (об'єкт і засоби вчинення злочину), щодо яких в особи складається неправильне уявлення, не мають тих характеристик, властивостей, за наявності яких суспільно небезпечне діяння може спричинити настання шкоди. У таких випадках відповідальність настає за замах на злочин, тому що винний реалізує свій умисел на вчинення конкретного злочину. Скажімо, бажаючи отруїти свого конкурента, підприємець підсипає йому у келих порошок, який він уважав отрутою. Однак порошок був нешкідливий. У такому разі дії винного кваліфікуватимуться за ч. 2 ст. 15 і відповідною частиною ст. 115 КК України. Якщо особа використовує для вчинення злочину абсолютно непридатні (нікчемні) засоби, які вона вважала придатними через власну неосвіченість або забобони (молитви, ворожба, заклинання, чаклунство тощо), вчинене не тягне кримінальної відповідальності. Традиційно вважається, що використання зазначених засобів потрібно розглядати як виявлення наміру, яке не має кримінально-правового значення.

В окремих випадках трапляється помилка щодо розвитку причинного зв'язку між злочинним діянням і наслідками такого діяння (помилка в причиновості), і означає, що особа має намір скоїти злочин, але неправильно уявляє дійсний розвиток причинного зв'язку між своєю поведінкою і

наслідками, які настали.

У теорії кримінального права є правило, згідно з яким для кримінальної відповідальності за умисні злочини достатньо того, щоб винний передбачав розвиток причинового зв'язку в загальних, родових рисах і усвідомлював, що злочинні наслідки настануть лише від його діяння, а не з інших причин. Із цього випливає, що помилка особи саме в деталях розвитку причинового зв'язку на кваліфікацію злочину впливати не повинна. Така ситуація можлива за наявності так званої „технічної“ помилки, коли, наприклад, при умислі на вбивство винний хотів завдати удару сокирою по голові жертви, а він довівся у хребет.

Однак наведене положення навряд чи можна застосовувати до всіх видів помилок у причиновості. Трапляється, що суб'єкт помиляється в загальних рисах причинового зв'язку, що може виключати відповідальність за ті бажані чи передбачувані злочинні наслідки. Характерним прикладом помилки в розвитку причинового зв'язку, яка впливає на кваліфікацію і відповідальність, буде випадок умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, які потягли з необережності смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), так само як і всі інші численні випадки вчинення злочину з подвійною формою вини.

Якщо суспільно небезпечний наслідок, якого намагався досягти винний, настав у результаті не тих дій, якими передбачалося завдати певної шкоди, а інших, за переважною думкою фахівців, кваліфікація має здійснюватися як замах на злочин, який задумав вчинити винний, і необережне спричинення наслідків, які фактично настали. Змоделюємо таку ситуацію. А. з метою вбивства Б. бив його металевим прутом по різних частинам тіла. Упевнившись, що потерпілий не дихає, А. кинув його тіло в річку. Згідно з висновком судово-медичної експертизи смерть Б. настала від асфіксії водою. У цій ситуації має місце закінчений замах на вбивство (ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 КК України) і вбивство через необережність (ч. 1 ст. 119 КК України), оскільки смерть настала не від тих дій, якими винний намагався

досягти злочинного результату.

Можливі ситуації, коли в розвиток причинного зв'язку вклинюється якась випадкова обставина, що змінює ланцюг причиново-наслідкових відносин, які передбачалися винним. Так, особа, маючи умисел на вбивство, нанесла потерпілому ножове поранення. Останньому була зроблена операція, у ході якої була занесена інфекція, що призвело до настання смерті. Хоча у підсумку наступив бажаний результат, особа нестиме відповідальність лише за замах на вбивство, адже подібного розвитку причинного зв'язку вона не передбачала.

4. Суб'єкт злочину й урахування його ознак при кваліфікації злочинів.

Кримінально-правових ознак суб'єкта злочину, які враховуються при кваліфікації, небагато. Це - осудність, вік і належність саме до фізичної особи.

Установлення кримінальної відповідальності за вчинений злочин лише для фізичних осіб означає, що суб'єктом злочину не може бути юридична особа (установи, підприємства, організації). За злочинні діяння у процесі діяльності юридичної особи відповідає фізична особа, яка вчинила такі діяння. Це, зокрема, може бути керівник (голова, начальник, уповноважена особа тощо), його заступник або керівник відповідного підрозділу чи галузі, який використав певні повноваження юридичної особи та безпосередньо вчинив злочин.

Установлення суб'єкта конкретного злочину як фізичної особи зобов'язує до точного з'ясування його імені та відповідного виділення із загального соціуму як індивідуума. Не можна притягати до відповідальності не індивідуалізовану особу, скажімо, висунути обвинувачення або засудити особу без вказівки її анкетних даних (прізвища, ім'я, по-батькові та інших).

Є поширеними випадки, коли в документах особи можуть бути

різночитання. Наприклад, у паспорті записане прізвище „Алієв", а у пенсійному посвідченні „Аліїв". У такому разі треба з'ясувати, де, коли та з якої причини укралася помилка (описка або навіть підробка). Не виключено, що в судових або інших документах одна і та сама особа фігуруватиме під різними прізвищами.

Питання притягнення до кримінальної відповідальності та кримінально-правової кваліфікації суспільно небезпечних діянь виникають стосовно осудних осіб, які вчинили такого роду діяння й досягли віку, із якого особа може нести кримінальну відповідальність.

Загальним віком, із якого може наставати кримінальна відповідальність є вік у 16 років, у ч. 2 ст. 22 КК України встановлено перелік злочинів, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з 14 років. Цей вік є зниженим, віком кримінальної відповідальності.

Установлення точного віку особи, яка притягається до кримінальної відповідальності, має істотне значення для правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння.

Вік особи визначається на момент вчинення злочину. Тому дуже важливо в процесі кримінально-правової кваліфікації правильно встановити вік особи (число, місяць, рік народження). Особа вважається такою, що досягла віку кримінальної відповідальності, починаючи з нуля годин доби, наступної за днем народження. Якщо злочинне діяння вчинене в день народження до настання нуля годин, то особа не досягла ще віку кримінальної відповідальності й суб'єктом злочину не є. Якщо ж діяння почалося до нуля годин, але тривало й після настання відповідного часу, коли почалися вже нова доба, то особа має вважатися такою, що досягла віку відповідальності та є суб'єктом злочину. Такі випадки аж ніяк не рідкість у судовій практиці.

Вік суб'єкта зазвичай встановлюється за документами (паспортом, свідоцтвом про народження та ін.). Але трапляється, що документів з певних причин не має. За відсутні документів, які б підтверджували вік особи

необхідне проведення судово-медичної експертизи. Якщо експерт встановлює вік неповнолітньої особи, то при визначенні її року народження, наприклад, „обвинувачений народився у 1994 році”, днем народження вважатиметься останній день цього року - 31 грудня 1994 року. Якщо ж судово-медична експертиза визначила вік неповнолітнього лише мінімальною і максимальною кількістю років, наприклад, „неповнолітній має вік 14 - 15 років”, то днем його народження також буде остання доба більш пізнього року народження. Інший варіант визначення дати народження не убезпечуватиме від помилки та можливості незаконного притягнення до відповідальності особи, яка не є суб'єктом злочину.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України, осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. У літературі дається більш розгорнуте визначення осудності як психічного стану особи, яка здатна давати звіт про свої дії (бездіяльність), усвідомлювати їх суспільне значення та керувати ними, а також поєднана з цим спроможність нести за вчинений злочин кримінальну відповідальність і покарання.

Осудна особа завжди має свободу вибору своєї поведінки та спроможна обирати правомірне рішення. Саме здатність людини усвідомлювати характер і наслідки своїх дій та свідомо керувати ними відрізняє осудну особу від неосудної.

Як правило, стан осудності презюмується, бо він характерний для переважної більшості людей. Тому на практиці питання про встановлення осудності виникає тільки при наявності сумнівів у психічній повноцінності особи, яка вчинила передбачене кримінальним законодавством суспільно небезпечне діяння. Питання про неосудність, як правило, виникає у випадках неадекватної (дивної) поведінки винного або наявності травм голови, психічних захворювань тощо. Зокрема, до таких приводів відносять заяви особи, яка скоїла суспільно небезпечне діяння, про те, що вона не пам'ятає, як його вчинювала. Також нерідко підставою для дослідження стану осудності

служить факт вчинення жорстоких діянь (навіть сам факт умисного позбавлення життя має вимагати перевірки осудності особи). Питання про осудність або неосудність особи може бути розв'язане лише за наявності судово-психіатричної експертизи.

Юридичне поняття „суб'єкт злочину" тісно пов'язано з поняттям „особа злочинця", яке охоплює ширше коло соціально значущих властивостей (ознак) особи (соціально-демографічні, морально-психологічні, психофізичні та* інші). Всі ці ознаки особи злочинця, передусім, мають надзвичайне значення для кримінологічної характеристики злочинів і тих осіб, які їх учинили. Однак за певних обставин інформація, яка фактично характеризує особу винного через ознаки його правового статусу у випадку повторності або спеціального рецидиву злочинів може набувати безпосереднього юридичного значення, оскільки здатна впливати на кваліфікацію (скажімо, зараження венеричною хворобою, вчинене особою, яка раніше була судима за вчинення такого ж діяння, змінює кваліфікацію з ч. 1 ст. 133 КК України на ч. 2 ст. 133 КК України).

У процесі кримінально-правової кваліфікації слід розрізняти загальні ознаки суб'єкта злочину і особливі ознаки, які притаманні тільки суб'єктам окремих видів злочинів. Адже при здійсненні кримінально-правової кваліфікації серйозне значення, крім уже визначених обставин, мають і деякі інші особливості особи. Так, щоб кваліфікувати певне діяння за ба гатьма зі статей про службові, військові, господарські, транспортні та інші злочини, необхідно, щоб суб'єкт (фізична особа), окрім осудності та певного мінімального віку, мав деякі інші ознаки. Наприклад, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 368 КК України (одержання хабара), може бути лише службова особа; суб'єктом військових злочинів може бути лише військово-вслужбовець; суб'єктом державної зради (ст. 111 КК України) може бути лише громадянин України. Отже, кваліфікація злочинів зі спеціальним суб'єктом полягає у встановленні поряд із сукупністю інших ознак складу об'єктивного і суб'єктивного характеру всіх ознак і властивостей, які

характеризують особу як спеціального суб'єкта злочину.

Ураховуючи, що загальні ознаки суб'єкта злочину в обов'язковому порядку властиві спеціальним суб'єктам, то при кваліфікації подібних діянь діє правило пріоритетності норм, у яких зазначений спеціальний суб'єкт. Так, у разі, коли злочин, що полягає у привласненні, розтраті або заволодінні чужим майном, вчинено шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, то його необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 191 КК України, а не за іншими статтями (частинами статті) КК України, які передбачають відповідальність за аналогічні дії.

Серед іншого, ознаки спеціального суб'єкта мають таке кримінально-правове значення: 1) якщо вони складають конструкцію основного складу злочину, вони є обов'язковими для правильної кваліфікації злочину; 2) якщо вони входять в конструкцію складу з обставинами, які обтяжують (пом'якшують) вину, вони є обов'язковими для кваліфікації злочину, який вчинено за обтяжуючих (пом'якшуючих) обставин.

Ознаки спеціального суб'єкта до певної міри є обмежувальними, бо вони визначають, що той чи інший злочин може вчинити не будь-яка особа, а тільки та, якій властиві такі ознаки. Тому діяння особи, яка не має цих ознак, не можуть кваліфікуватися за конкретними статтями кримінального закону, в яких зазначений спеціальний суб'єкт. Наприклад, якщо у вбивстві дитини разом із матір'ю новонародженої дитини брали участь ще й інші особи, вони можуть притягатися до відповідальності не за ст. 117 КК України, а за ст. 115 КК України.

За вчинення окремих злочинів можуть притягатися до кримінальної відповідальності особи, які характеризуються факультативними спеціальними ознаками. Відсутність даних ознак виключає можливість притягнення до відповідальності таких суб'єктів. Скажімо, деякі військові злочини можуть вчинятися особами, які, крім ознак загального суб'єкта та ознак спеціального суб'єкта військових злочинів, повинні мати спеціальні, професійні навички через виконання певних військових обов'язків.

Наприклад, діяння, передбачене ст. 415 КК України (порушення правил водіння або експлуатації машин), може бути вчинено військовослужбовцем, котрий безпосередньо є водієм бойової, спеціальної чи транспортної машини, а також військовослужбовцем, до обов'язків якого входить забезпечення безпеки руху (командир відповідного підрозділу, начальник контрольно-технічного пункту тощо), чи іншим військовослужбовцем, безпосередньо відповідальним за експлуатацію транспортних засобів військової частини. Із цього, зокрема, випливає, що військовослужбовці за вчинення транспортного злочину під час водіння та експлуатації особистого автомобіля несуть відповідальність за ст. 286 КК України на загальних підставах.

Правове значення загальних і спеціальних ознак суб'єкта злочину неоднакове. Відсутність хоча б однієї із загальних ознак суб'єкта означає водночас і відсутність складу злочину. За відсутності ознак спеціального суб'єкта злочину виникає дещо інша ситуація: в окремих випадках відсутність цих ознак повністю виключає кримінальну відповідальність особи (через взаємозв'язок спеціальних ознак суб'єкта з специфікою певних видів злочинів), в інших - змінюється лише кваліфікація злочину з однієї статті КК України на іншу.